

Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Sibiu, Str. Lucian Blaga nr. 2A
<http://editura.ulbsibiu.ro>
editura@ulbsibiu.ro

Editor: Alex Văsies
Redactor: Daniel Coman
Lector: Rodica Păuna
Tehnoredactor: Claudiu Fulea

Editura Mega, Cluj-Napoca

Cluj-Napoca, Piața 1 Mai, nr. 4-5
<http://edituramega.ro>
mega@edituramega.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
COSMA, VALER SIMION

**Molitve, Cetanii și Afurisenii : preotul în lumea
țăărăneasă a românilor ardeleni (sec. XVIII-XIX)**

/ Valer Simion Cosma. - Sibiu : Editura Universității
„Lucian Blaga” din Sibiu ; Cluj-Napoca : Mega, 2024

Conține bibliografie

ISBN 978-606-12-2007-6

ISBN 978-606-020-792-4

Molitve, Cetanii și Afurisenii **Preotul în lumea țărăneasă** **a românilor ardeleni (sec. XVIII-XIX)**

Valer Simion Cosma

Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu
Editura MEGA, Cluj-Napoca

2024

Cuprins

Predoslovie	1
Introducere	5
PARTEA I	21
Capitolul 1. „Lupta clerului cu mentalitățile satului”	23
Paradigma <i>Popa Tanda</i> în istoriografia ecleziastică românească	23
Inerție și înnoire în istoriografia vieții religioase	25
De la preotul țăran la preotul intelectual	38
Capitolul 2. Preoția în tradiția iudeo-creștină	49
1. Preoția vetero-testamentară	50
Coordonatele preoției iudaice	53
Viziunea preoțească asupra lumii și ritualurile preoțești	56
2. Preoția în creștinism	61
Apariția și dezvoltarea preoției în creștinism.	
Perioada apostolică	63
Episcopi, prezbiteri și diaconi	65
Slujirea bisericească și organizarea comunităților creștine în primele secole	67
Chestiunea harismelor și a darurilor Duhului Sfânt	72
Profetizarea și divinația	75
Vorbirea în limbi	77
Vindecare interioară și exterioară	78
Darurile și virtuțile	80
Dezvoltarea vieții liturgice	82
„Desăvârșirea” ierarhiei bisericești și a funcției sacerdotale. Perioada patristică	87
Reglementarea funcției sacerdotale	89

Capitolul 3. Magie și religie în context liturgic în lumea țărăneasă a românilor ardeleni din secolul al XIX-lea	101
Clerul și viața religioasă în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea	103
Preotul ca intermediar al sacrului și dimensiunea populară a vieții rituale	108
Capitolul 4. Preotul, tămăduirea și cartea	123
Despre boală și vindecare în tradiția creștină și în cultura țărăneasă	125
Cum vindecă preotul?	129
Capitolul 5. Preotul și riturile de trecere	143
Botezul	144
Înmormântarea	163
Preotul, Vămile Văzduhului și Judecata de apoi	173
Protejarea celor vii de mort: strigoi și sinucigașii	191
Capitolul 6. Mitologie populară, viață liturgică și învățături bisericești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	213
PARTEA A II-A	
Studii de caz	227
Capitolul 1. „Minunatul meșteșug” al Păscăliei. Bibliomanția și Sistemul de Calcul al Cronologiei Răsăritene în Transilvania (secolele XVIII-XIX)	229
<i>Păscălie, Păscălier, Păscălit.</i> Despre terminologie	231
Vicarul Ioan Halmaghi și <i>Păscălia</i>	235
<i>Mâna lui Damaschin</i> și calculul calendarului în cronologia răsăriteană	238
Capitolul 2. Preotul ca folclorist. De la combaterea superstițiilor la culegerea folclorului	251
Românii și procesele de vrăjitorie din Transilvania (secolele XVI-XVIII)	254

Începuturile folcloristicii românești în Transilvania	262
Simion Florea Marian: folclorul și identitatea națională	265

Capitolul 3. Folosirea rugăciunilor Sfântului Vasile cel Mare în Transilvania, la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea	273
Preotul	276
Însemnările	278
Rugăciunile Sfântului Vasile cel Mare și alte slujbe bisericești	282
Concluzii	293
Note	299
Bibliografie	357
Mulțumiri	387

Capitolul 1

„Lupta clerului cu mentalitățile satului”

Paradigma Popa Tanda în istoriografia ecleziastică românească

În tinda bisericii era zugrăvit iadul cu toate pedepsele lui de un zugrav naiv. Era un balaur cu o gură enormă, deschisă, vărsând foc, în care dracii cu furcere țineau și chinuiau oamenii goi, conținând multe scene naive din închipuirile chinuri ale iadului. Ca om matur m-am dus să revăd aceste plăsmuiri ale fanteziei primitive, dar am găsit tinda văruiată alb. Unul din protopopii mai noi dase ordinul să se suprimă aceste icoane ale literaturii apocrife. Valeriu Braniște, Amintiri din închisoare, 1972

În România postcomunistă, un personaj popular în mediile religioase a fost faimoasa `babă a lui Țuțea`, un simbol al pietății țărănești, prezentat drept contrapondere a laureatului Nobel deștept, dar ateu și a cunoașterii laice care îndepărtează omul de ordinea sacră a lumii. Acest personaj reprezintă o exemplificare autohtonă recentă a unui curent intern vieții religioase și specific modern, conform căruia „țăranul este socotit tipul specific de om evlavios și plăcut lui Dumnezeu”²⁹. Această viziune asupra evlaviei țărănești este specifică mai întâi luteranismului și altor confesiuni protestante, iar ulterior și religiozității ruse moderne sub influență slavofilă, avându-și originea în opoziția luteranismului modernizat față de raționalismul intelectualist și liberalismul politic. Revalorizarea pietății țărănești are legătură și cu curentele culturale și ideologice care, începând cu Romantismul, descoperă „țăranul” și cultura țărănească, investindu-l cu un plus de autenticitate

și cu funcția de depozitar al „finței neamului”, cultura țărănească devenind cultura națională prin excelență, în procesul de construire a identității naționale³⁰.

Însă, dacă privim dincolo de acest curent specific modernității europene, observăm că în trecut țăranul nu s-a bucurat de aceeași idealizare, în creștinismul timpuriu fiind de multe ori perceput ca păgân, `agricultor` fiind în latină *paganus*, iar în creștinismul medieval occidental țărani fiind văzuți ca niște creștini de rang inferior, prea puțin prețuiți³¹. În cultura română, această perspectivă asupra țărănilor, văzuți și descriși ca „primitivii/barbarii” din interior, și mai ales a religiei țărănești ca variantă inferioară, chiar degradată până la nivelul de „superstiție” a unei forme superioare de religie, are o vechime considerabilă. Scrieri de referință precum *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir sau scrieri de istorie bisericească și „națională” ale lui Gheorghe Șincai, Petru Maior sau Damaschin Bojincă, considerate lucrări care au contribuit la fundamentarea culturii românești, cuprind descrieri ce reflectă o astfel de perspectivă.

Aceste două perspective asupra vieții religioase a țărănilor români din secolele XVII-XIX sunt strâns legate de procesul de modernizare a societății românești și, deși opuse, converg în figura preotului descris de o întregă tradiție istoriografică și culturală ca intelectual al satului, agent al modernizării, precum și păstrător și propovăduitor al tradiției, culturii și identității naționale. Această imagine se fundamentează pe faptul că vreme îndelungată preotul a fost singura sau printre puținele persoane alfabetizate ale satului, chiar dacă până târziu în a doua jumătate a secolului al XIX-lea era el însuși țăran, în cele mai multe cazuri. El mânia puținele cărți de cult, fapt ce-l propulsa în fața comunității în postura de om învățat, persoană ce are acces, datorită `Cărții`, la o cunoaștere totală a lumii văzute și nevăzute³². În plus, unii preoți și călugări copiau și răspândeau cărți încadrabile literaturii religioase apocrife și literaturii populare și învățau pe alții tainele

buchiilor³³, iar în timp, mai precis în secolul al XVIII-lea, odată cu înființarea Bisericii Greco-Catolice, se profilează din rândul clerului o serie de veritabili cărturari, întemeietori ai culturii române moderne³⁴.

Între aceste două imagini arhetipale există o legătură strânsă, generatoare de romanțări, tensiuni și paradoxuri, încât se poate spune că trăiesc în simbioză. Atât imaginea țăranului evlavios și depozitar al „finței neamului”, cât și a preotului intelectual și agent modernizator au fost create și puse în circulație de către cărturarii români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, ca parte din procesul de construire a identității și culturii naționale. Dintre cărturarii implicați în procesul de elaborare și mai ales de validare și perpetuare a acestor imagini, un rol major l-au jucat istoricii și folcloriștii³⁵, aportul lor în consolidarea și răspândirea acestora prelungindu-se consistent până în zilele noastre. Deloc neglijabilă în acest proces este și contribuția unor scriitori și publiciști, mai ales în procesul de diseminare și naturalizare a acestei perspective paternaliste asupra relației dintre cler și țărani. Prin presa și literatura care se dezvoltă puternic în ultimele decenii ale monarhiei habsburgice, precum și prin manuale școlare și evenimente publice, această perspectivă și discursurile aferente pătrund în lumea satului și în conștiința populației rurale, influențând semnificativ modul în care țărani se percep și se descriu, ca parte din națiunea română. Dar să ne oprim puțin asupra câtorva romanțări, simplificări și contradicții care acompaniază apariția și marșul istoriografic al acestor două imagini.

Inerție și înnoire în istoriografia vieții religioase

Încă de la începuturile istoriografiei românești, biserica și viața religioasă au beneficiat de atenția sporită a istoricilor, elaborarea unor studii istorice fiind parte din procesul de construire a identității și a culturii naționale. Prin descriere, analiză și interpretare, producția istoriografică a contribuit substanțial la „cucerirea”

unor segmente masive din trecutul și prezentul românilor, impunând un sens comun și un canon istoriografic care, cu nisaiva ajustări și adaptări, domină și astăzi perspectiva asupra istoriei naționale. În timpul regimului comunist, subiecte precum istoria bisericii și a vieții religioase au fost puternic marginalizate, însă perioada imediat următoare revoluției din 1989 a fost marcată de o veritabilă efervescență a studiilor legate de istoria bisericească a românilor. Un segment important al acestor cercetări a vizat restituirea trecutului istoric al Bisericii Greco-Catolice, care fusese desființată și interzisă odată cu instalarea regimului comunist³⁶. Majoritatea acestora s-au ocupat de istoria instituțională a celor două biserici românești și de biografiile unor ierarhi, urmărindu-se cu precădere eforturile de consolidare instituțională și demersurile de reformare a activității clericilor și a vieții religioase a celor păstoriți, în acord cu principiile specifice unei viziuni tot mai moderne, desprinse sau influențate de principiile tridentine ale reformei catolice. Aceste lucrări au recuperat părți esențiale din istoria bisericească a românilor, dar au impus și o imagine a vieții religioase, a preotului român și a activității sale, care, din păcate, reflectă mai mult discursul normativ al celor două biserici istorice, ortodoxă și unită, și prea puțin realitățile complexe ale religiei trăite de către populația acelor timpuri.

Prin prezenta contribuție nu îmi propun o inventariere a acestor scrieri sau o analiză exhaustivă a ideilor vehiculate, ci doar o privire critică asupra imaginii preotului și a activității acestuia în sânul lumii țărănești din Transilvania secolelor XVIII-XIX, așa cum reiese din canonul istoriografiei ecleziastice. Îmi voi centra analiza critică pe câteva lucrări influente și contribuții recente, urmărind modul în care este descris și analizat raportul dintre biserică și societate prin prisma rolului atribuit preoților în procesul de modernizare și civilizare a societății românești. Aplecarea asupra imaginii de „civilizator” a preotului, profilată prin numeroase scrieri de istorie bisericească, lămurște și utilizarea

formulei „popa Tanda”³⁷ în denumirea paradigmei care domină majoritatea scrierilor de istorie ecleziastică din școala clujeană (și nu numai) a ultimelor decenii.

Contribuția substanțială a celor două biserici românești (mai precis a cărturarilor ridicați din rândul clericilor) în procesul de construire a identității naționale, precum și rolul atribuit religiei în economia identității naționale³⁸, se reflectă în scrisul istoric și-l influențează semnificativ. Astfel că istoria bisericii, în cazul românilor ardeleni, se confundă în istoriografia canonică cu istoria națiunii, bisericele Ortodoxă și Greco-Catolică fiind până târziu, în secolul al XIX-lea, singurele instituții care au reprezentat și gestionat interesele românilor³⁹.

O serie de lucrări de istorie bisericească au prezentat, pe lângă dezvoltarea instituțională a celor două biserici românești și biografiile diferiților ierarhi, „starea culturală și materială”⁴⁰ a preoțimii românești din Transilvania. Pionieri ai acestui demers au fost cărturarii iluminați ai Școlii Ardelene, urmași de alți cărturari precum George Barițiu, Timotei Cipariu sau Ioan Micu Moldovan, care au scos la iveală întâile materiale documentare și care au conturat o primă imagine asupra preoțimii românești, greco-catolice și ortodoxe. Efortul acestora a fost continuat și intensificat în interbelic și postcomunism de alte generații de istorici, consolidând un canon istoriografic în care clerul și cele două biserici românești sunt forțe esențiale în articularea identității naționale și în modernizarea societății românești.

De departe, organizarea și consolidarea instituțională ocupă un spațiu întins în astfel de cercetări. Trei probleme majore au atras atenția a numeroși istorici și cercetători, devenind teme centrale ale unor lucrări sau articole:

1. evoluția instituțională a bisericilor, cu accentul pus pe măsurile și presiunile făcute în vederea disciplinării clerului și a sporirii controlului ierarhilor asupra clerului parohial și, mai ales, a protopopilor;

2. dezvoltarea sistemului de învățământ, cu evidențierea creșterii numărului de școli, a îmbunătățirii pregătirii clerului, analizarea programelor școlare, creșterea numărului celor școliți etc.;
3. îmbunătățirea stării materiale a clerului prin obținerea de scutiri de taxe și fixarea unor taxe stolare, porțiuni canonice, obligații ale credincioșilor față de preoți etc.

Fundamentate în cea mai mare parte pe materiale documentare din arhive bisericești (circulare, protocoale, manuale, procese-verbale etc.), aceste lucrări reflectă preocupările diferiților ierarhi și ale administrației laice, măsurile pe care căutau să le implementeze și poticnelile și limitele amplului proces de disciplinare⁴¹ a lumii românești, în contextul modernizării Transilvaniei și tranziției către o economie capitalistă, ca parte a monarhiei habsburgice.

Procesul în cauză debutează în contextul reformei protestante și al constituirii statului modern, întinzându-se pe parcursul câtorva secole⁴². În acest proces, slujitorii altarului au jucat un rol central, după cum este evidențiat în numeroase lucrări istorice, însă maniera de interpretare a acestor demersuri reformatoare și disciplinatoare este, în multe cazuri, tributară unor teze naționaliste, afectând profund demersul de restituire a unor fapte și fenomene socio-culturale din trecut. Presiunile venite dinspre forurile ierarhice ale confesiunii calvine și dinspre diferiții principii ai Transilvaniei, pe parcursul secolelor XVII-XVIII, care urmăreau „purificarea” vieții religioase a populației românești prin înlăturarea „vechilor și, uneori, frumoaselor obiceiuri populare, pe care calvinii le credeau «păgânești» și necuviincioase”⁴³, sunt descrise ca eforturi ce vizau nu doar calvinizarea românilor, ci și deznaționalizarea lor, pentru că identitatea confesională și cea națională sunt descrise ca întretesându-se într-o manieră aparent organică, greu de delimitat. Dacă dorința de a-i converti la calvinism pe români nu poate fi combătută, fiind vizibilă și prin faptul că acest demers a dat roade parțiale prin

înființarea unei episcopii calvine românești, condusă într-o primă fază de episcopul Gheorghe de Sângeorz și prin impunerea în cultul ortodox a unor traduceri de cărți liturgice sau catehisme cu un puternic suflu protestant⁴⁴, a vorbi despre încercări de deznaționalizare a românilor în secolele XVI-XVII reprezintă un anacronism greu de digerat.

În lucrarea sa despre ipostazele identității confessionale a românilor ardeleni din secolele XVI-XVII, Ana Dumitran face un binevenit rechizitoriu al acestei „atitudini limitative față de subiect prezentă la generația de istorici de la începutul secolului XX, care exploataseră fenomenul religios transilvănean din secolele XVI-XVII doar prin prisma unor principii înguste, obsedați de spectrul deznaționalizării, de cel al avantajelor materiale pierzătoare de suflete pe care le-ar fi presupus convertirea, de situația tristă în care se zbătea Biserica românilor, toleranța la care era supusă fiind obligatoriu sinonimă cu persecuția, acesta fiind singurul gen de raporturi care se putea stabili între oficialitățile laice și ecleziastice maghiare și umilii supuși valahi”⁴⁵. Paradoxal, presiunile venite dinspre menționatele foruri maghiare în vederea introducerii slujirii în limba română, pentru ca enoriașii să poată înțelege mesajul Evangheliei și minimele principii ale doctrinei creștine, alături de traducerea unor cărți bisericești sau înființarea unor așezăminte educaționale, sunt descrise de către Nicolae Iorga și alți istorici din generația sa, tot ca un pericol al pierderii identității confessionale și, implicit, a celei naționale. Astfel că un ierarh precum Sava Brancovici, ulterior canonizat pentru apărarea credinței strămoșești în fața pericolului calvinizării și deznaționalizării, e descris ca un martir al creștinismului românesc, pentru că „deși luase îndatorirea de a așeza o tipografie și de a deschide școli, învățătura românească nu se dădea nicăieri copiilor, iar în loc de noi cărți pe înțeles, se întrebunțau, în bisericile din eparhia lui, tipărituri slavone, aduse din Țara Românească, din Moldova și din Moscova”⁴⁶.

În contrapondere, Simion Ștefan, un ierarh care a căutat să pună în aplicare aceleași puncte reformatoare pe care era nevoit să le asume în fața forurilor eclesiastice calvine și a celor laice ale principatului transilvănean, este portretizat de influența istoricului ca fiind, „pentru guvernul «eretic» al Ardealului, un Vlădică [...] ascultător, supus, îndeplinitor conștiințios al «punctelor» ce jurase, răspânditor zelos al adevărului calvin”⁴⁷. Restituirea trecutului într-un registru naționalist determină registrul terminologic și conceptual prin care sunt cartografiate religiozitatea țărănească și relația comunităților rurale cu clerul și bisericile, rezultând cele două imagini simbiotice și variantele lor. Dinamica dintre cler și țărani este strâns legată de identitatea națională și de procesul de construire (în epocă, deșteptare) a națiunii, fie că populația e descrisă ca fiind ignorantă și superstițioasă, deci necesitând luminarea și păstorirea de către avangarda intelectuală alcătuită din clerici, fie că e descrisă ca fiind mult mai autentică și mai aproape de Dumnezeu într-o religiozitate ferită de influențele reformelor religioase și ale ideilor moderne.

Descriind preoțimea românească din Transilvania secolelor XVII-XIX în lucrări de referință, precum *Sate și preoți din Ardeal* sau *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, marele istoric Nicolae Iorga deplânge și descrie totodată, pe parcursul a numeroase pagini, slaba pregătire a multor clerici români, protopopi sau simpli preoți de țară. Naratiunea croită de acesta îi prezintă pe preoți ca fiind covârșiți de sărăcie și de asuprirea de către popoarele conlocuitoare, până târziu în secolele al XVIII-lea pentru greco-catolici și al XIX-lea pentru ortodocși. Într-un astfel de cadru, e de la sine înțeles că preoții nu au unde să se școlească, nu are cine să-i școlească și, mai ales, nu prea au vreme să se școlească, fiind extrem de ocupați cu diferitele munci necesare asigurării subzistenței. Transmiterea preoției și a învățaturii necesare din tată în fiu, prezentă până târziu în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost prezentată

și documentată de mulți istorici⁴⁸. Descinderea dintr-o familie de preoți era și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea una dintre „condițiile esențiale, recunoscute și acceptate unanim, atât de episcop cât și de comunitățile bisericești”⁴⁹ pentru accederea la funcția sacerdotală. Îmbunătățirea nivelului de pregătire a preoților reprezintă o preocupare constantă a ierarhilor celor două biserici și a intelectualității laice (dezvoltată în secolul al XIX-lea) pe întreaga durată a secolului al XIX-lea, după cum se poate observa parcurgând lucrările de istorie bisericească și istorie a elitelor românești din monarhia habsburgică. Există un anumit consens istoriografic în privința slabei pregătiri profesionale a preoților până târziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel că despre „formația teologică” a preoților se spune că era în general superficială. „Formația intelectuală a preotului, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele din secolul al XIX-lea, se limita la câteva clase primare și, în cea mai fericită situație, la absolvirea cursului de morală, numit «scurt» întrucât consta în doar câteva luni de studiu”⁵⁰. Sau, mai explicit formulat, „preot ajungea, de obicei, fiul preotului decedat «dacă știa scrie, citi și zbiera în biserică», situație întâlnită în întreaga Transilvanie, atât la greco-catolici, cât și la ortodocși. În lipsa urmașilor de preoți, era aleasă o altă persoană din sat care știa ceva cântări bisericești, absolvise școala normală și eventual beneficia de o stare materială prosperă”⁵¹. Descriind situația învățământului la instalarea în funcția de episcop ortodox a lui Andrei Șaguna, la mijlocul secolului al XIX-lea, Nicolae Popea spune că „Învățământul se afla mai tot în starea primitivă. Afară de școlile din Blaj și de cele populare de prin comunele marginene din fundul regiunii, altele nu mai existau. [...] În comitate, partea cea mai înrăgă de români, nu era nici o școală, oamenii cresceau fără de a fi știut cel puțin citi și scrie. Despre vreo cultură mai înaltă, despre bărbați de specialitate, despre profesori și învățatori cu o calificare științifică pedagogică, afară de prea puțini,

nici vorbă nu putea fi. Pentru aceea și cărțile scolastice erau tot cele vechi, azi-buchile părintelui Ciril, usitate. Literatura română, afară de cea bisericească, era aproape nulă în toate țăările locuite de români⁵².

Pe de altă parte, se mai impune un aspect de care mulți istorici și alte categorii de cărturari au ținut cont în discuțiile despre istoria învățământului și culturii românești ardelen. Învățătura, atunci când este, poate fi și periculoasă, mai ales când vorbim de viața bisericească. Această atitudine față de „prea multa învățatură” este un motiv recurent, prezent în discursul mediilor clericale încă din perioada patristică și caracteristic cu precădere mediilor monahale⁵³, având reverberații consistente chiar și în contemporaneitate. Tot Nicolae Iorga, completat și/sau confirmat de alții precum Ioan Lupaș, Zenovie Păclișanu, Dumitru Furtună ș.a., prezintă pe larg încercările administrației principatului Transilvaniei și ale autorităților bisericești reformate, din secolele XVI-XVII, de îmbunătățire a pregătirii clericilor și de introducere a limbii române în slujirea bisericească. Sunt accentuate riscurile calvinizării și căderii în erezie, cuprinse în subsidiarul acestui demers al principilor transilvăneni, precum și reticența poporenilor și a unei bune părți a clerului față de aceste înnoiri și încercări de „stricare” a legii strămoșești⁵⁴. La aceasta se adaugă și atașamentul clerului și enoriașilor față de anumite rânduieli și obiceiuri catalogate de către reformați și unii ierarhi drept „rătăcirii” și „superstiții”⁵⁵. În pofida unor „cedări”, precum e cazul vlădicăi Simion Ștefan, căruia, așa cum am menționat anterior, Iorga îi face un portret ușor înnegrit, acest tip de măsuri au avut un efect limitat, asta și datorită unor ierarhi precum Sava Brancovici, de asemenea trecut în sinaxar, despre care același Iorga ne spune că „cu toată supunerea ierarhică față de episcopul «ortodox» calvin Tiszabecsy, el nu credea că trebuie să ceară vreodată părerea acestuia, precum ar fi făcut, desigur, Ștefan Simion. Deși luase îndatorirea de a așeza o tipografie și de a deschide școli, învățătura românească nu se dă-

dea nicăieri copiilor, iar în loc de noi cărți pe înțeleș, se întrebuițau, în bisericile din eparhia lui, tipărituri slavone, aduse din Țara Românească, din Moldova și din Moscova⁵⁶. Astfel că la începutul secolului al XVIII-lea, limba cultului „în bisericile Ardealului era încă, în cea mai mare parte, slavona”, după cum afirmă un alt istoric al începutului de secol XX⁵⁷. Din scrierile lui Iorga, ale contemporanilor și continuatorilor săi, se profilează, cu referire la clerul românesc transilvănean anterior secolului al XIX-lea, imaginea unei preoțimi „foarte săracă, foarte incultă și aproape fără nicio împărtășire la viața culturală superioară, însuflețită de un ideal”⁵⁸.

Apariția unui sistem educațional în cadrul Bisericii Greco-Catolice și deschiderea școlilor occidentale pentru tinerii români, urmate de îmbunătățirea lentă a pregătirii clericilor și de apariția unor generații de cărturari etichetați de către posteritate drept „Școala Ardeleană”, sunt descrise de către Iorga ca realizări importante pentru neamul românesc și pentru cultura acestuia, dar „acești fii de țărani, acești învățători de fii ai țăranilor, care se grămădeau la școala din Blaj, erau prea puțin țărani ei înșiși pentru ca în cugetul lor să se poată înfrîpa visul ardelean al naivilor și simplilor, la 1780”⁵⁹.

Desprindem din acest fragment și din altele mai explicite, pericolul înstrăinării și îndepărtării de neam văzut de mulți istorici în școlile Blajului și în cele din Imperiu. Acest pericol al înstrăinării și al alterării calității morale și religioase a preotului, din cauza îndepărtării de condiția de țaran și din cauza prea multei „învățături”, este o temă aprig dezbătută în *Gazeta de Transilvania* din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea de către o parte a intelectualității și *intelligentsiei*⁶⁰ românești, nostalgică după „timpurile patriarhale, în cari nu aveam mulți învețați doctori în sfânta teologie, ci mulți preoți, cari abia puteau ceti și scrie”. Aceștia îl critică pe mitropolitul Ioan Vancea pentru că „au introdus «un curent absolutistic în sînul bisericii române unite, care tinde a înăbuși glasul poporului și a ignora drepturile lui», «un spirit reu și pernicios, care tinde